

Структурна архітектоніка повсякденних практик в контексті критичного переосмислення постструктуралістського синтезу

Катерина Настояща, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена темі структури повсякденних практик. Тема повсякденних практик зумовлена рядом проблемних ситуацій, які формують окремі актуальні зони наукового інтересу, об'єднані загальною перспективою. Автор зазначає, що у сучасній соціологічній теорії практик, під практиками розуміються ресурсно-детерміновані рутинізовані соціальні дії, які мають певні атрибуції – характеристики пов'язані з технічним відбуванням практик, як алгоритмом послідовних дій. Досліджуючи структуру практик, автор звертається до напрацювань класиків постструктуралістського підходу – П. Бурдьє і Е. Гіденса, залучаючи до аналізу введені їм поняття – габітусу і рефлексивного моніторингу. Обґрунтовується, що габітус є центровим поняттям практик. Проте, як визначає автор, поняття габітусу є надто суперечливим та і широким для застосування в розумінні структури практик. В цьому контексті автор пропонує залучення нового поняття – габітуального сценарію. Габітуальний сценарій видається частиною загального габітусу і є специфічним патерном тілесно-поведінкового алгоритму тієї чи іншої практики. Обґрунтовує автор і доцільність введення в наукову лексику і другого свого поняття – протоформи практик. Введення цього поняття дозволяє, на думку автора, відмітити момент можливої креативності практик. І цей момент є фактом осмислення практик актором, усвідомлення послідовності своїх дій з метою їх трансформації, як удосконалення. Часто модернізація передбачає по суті створення нового габітуального сценарію, тобто появу нової практики. Функція ж рефлексивного моніторингу в структурі практик відтворює функцію контролю за їх відбуванням згідно алгоритму габітуального сценарію. Підсумково автор описує загальну структуру повсякденних практик, визначає роль і функцію кожного із компонентів структурної архітектоніки.

Ключові слова: повсякденні практики, структура практик, габітус, габітуальний сценарій, протоформа, рефлексивний моніторинг

Structural architecture of everyday practices in the context of a critical rethinking of poststructuralist synthesis

Kateryna Nastoyashcha, Taras Shevchenko National University of Kyiv

The article is devoted to the topic of the structure of everyday practices. The topic of everyday practices is determined by a number of problematic situations, which form separate topical areas of scientific interest, united by a common perspective. The author notes that in the modern sociological theory of practices, practices are understood as resource-determined routinization of social actions that have certain attributions – characteristics that are associated with the technical implementation of practices as an algorithm of sequential actions. Investigating the structure of practices, the author turns to the works of the classics of post-structuralist approach - P. Bourdieu and E. Giddens, and involves the introduced by them concepts of habitus and reflexive monitoring in the analysis. It is substantiated that habitus is the central concept of practices. However, as the author defines, the concept of habitus is too contradictory and broad to apply in understanding the structure of practices. In this context, the author proposes to involve a new concept of the habitual scenario. The habitual scenario seems to be part of the general habitus and is a specific pattern of the bodily-behavioral algorithm of a particular practice. The author also substantiates the expediency of introducing his second concept into the scientific vocabulary - protoforms of practices. The introduction of this concept allows, according to the author, to mark the moment of possible creativity of practices. And this moment is the fact of the actor's understanding of the practice, his awareness of the sequence of his actions for the purpose of their transformation, as perfection. Often, modernization involves the creation of a new habitual scenario that is, the emergence of a new practice. The function of reflexive monitoring in the structure of practices reproduces

the function of control over their occurrence according to the algorithm of the habitual scenario. In summary, the author describes the general structure of everyday practices, defines the role and function of each of the components of structural architectonics.

Keywords: *daily practices, structure of practices, habitus, habitual scenario, protoform, reflective monitoring*

Структурная архитектоника повседневных практик в контексте критического переосмысления постструктуралистского синтеза

Екатерина Настоящая, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

Статья посвящена теме структуры повседневных практик. Тема повседневных практик обусловлена рядом проблемных ситуаций, которые формируют отдельные актуальные зоны научного интереса, объединенные общей перспективой. Автор отмечает, что в современной социологической теории практик, под практиками понимаются ресурсно-детерминированы рутинизованы социальные действия, которые имеют определенные атрибуты – характеристики связаны с техническим отбыванием практик, как алгоритмом последовательных действий. Исследуя структуру практик, автор обращается к наработкам классиков постструктуралистского подхода – П. Бурдьё и Е. Гидденс, привлекая к анализу введены им понятие – габитуса и рефлексивного мониторинга. Обосновывается, что габитус является центральным понятием практик. Однако, как определяет автор, понятие габитуса слишком противоречивое и широкое для применения в понимании структуры практик. В этом контексте автор предлагает привлечение нового понятия – габитуального сценария. Габитуальный сценарий кажется частью общего габитуса и является специфическим паттерном телесно-поведенческого алгоритма той или иной практики. Обосновывает автор и целесообразность введения в научную лексику и второго своего понятие – протоформ практик. Введение этого понятия позволяет, по мнению автора, отметить момент возможной креативности практик. И этот момент является фактом осмысления практик актером, осознание последовательности своих действий с целью их трансформации, как усовершенствование. Часто модернизация предусматривает по сути создание нового габитуального сценария, то есть появление новой практики. Функция же рефлексивного мониторинга в структуре практик воспроизводит контроль за их отбыванием согласно алгоритму габитуального сценария. Итогово автор описывает общую структуру повседневных практик, определяет роль и функцию каждого из компонентов структурной архитектоники.

Ключевые слова: *повседневные практики, структура практик, габитус, габитуальный сценарий, протоформ, рефлексивный мониторинг*

Постановка проблеми

Тема повсякденних практик зумовлена рядом проблемних ситуацій, які формують окремі зони наукового інтересу, об'єднані загальною перспективою. Перша проблемна ситуація має гносеологічний контекст і пов'язана з надзвичайною поширеністю поняття практик в сучасній науковій термінології тоді як його використання в більшості концепцій свідчить про його описовий і навіть метафоричний характер. Друга проблемна ситуація полягає в тому, що велика частина, скільки-небудь важливих соціологічних теорій, звертаючись до теми практик, фокусують свою увагу на мікрорівні соціологічного теоретизування. Проте, операціоналізованість

цього поняття на рівні мікротеоретичного аналізу, не вирішує питання адекватності і відповідності залучення концепту практик для макросоціологічних теоретизувань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Занурюючись же в тематику практик, треба зазначити, що у сучасній соціологічній теорії під практиками розуміються ресурсно-детерміновані рутинізовані соціальні дії, засновані на колективному досвіді суб'єктів, які мають певні атрибуції – характеристики пов'язані з технічним відбуванням практик, як алгоритмом послідовних дій. Процес вичленення практики з фону, контексту, розрізнення від інших дій, які практиками не є, передбачає вибір тих критеріїв, що роблять

практики практиками. На основі аналізу праць апологетів теорії практик, як класиків (в цей список занесемо праці Є. Дюркгейма, М. Гайдеггера, М. Фуко, М. Мосса, Н. Еліаса, П. Бурдьє, Б. Латура, Ж. Делеза, К. Гірца, Г. Гарфінкеля, А. Шюца, так і сучасників – Е. Гіденса, А. Реквіца, В. Вахштайна, Д. Гінева, Т. Шатцкі, І. Гофмана, В. Волкова і О. Хакордіна, зокрема вітчизняних – Н. Коваліско, Л. Скокової, М. Соболевської, М. Наумової, А. Мельникова, О. Личковської та інших) ми можемо виділити атрибуції практик, які визначають їх як такі і вирізняють їх від різноманітності дій та рухів, а також проаналізувати їх структуру та функції. На основі аналізу вищезначених концепцій ми визначили що практики являють собою ресурсно-детерміновану рутинізовану дію – автоматичну, звичну, повторювану сукупність рухів, які тривають у певній послідовності і мають конкретну (утилітарну, прикладу) мету. Саме на етапі практик відбувається перетворення простого руху на соціальну дію, тобто, рух стає соціально обумовленим.

Постановка завдання

Аналізуючи структуру і функціонування практик ми обов'язково стикаємося з поняттями габітусу (П. Бурдьє) і рефлексивний моніторинг (Е. Гіденс). Поняття габітусу в цьому сенсі багато що пояснює в розумінні структури практик, з другого боку само поняття має певні протиріччя, які давно викриті іншими дослідниками. Так, на думку Дж. Александера слабкість поняття габітусу пов'язано з тим що ідеали і цінності є абсолютно залежними від соціально-економічних обставин соціалізації. Таким чином габітус постає як жорстко детермінуюча структура, не відтворююча наявність певних ступенів свободи у смисложиттєвому виборі людини. В цьому сенсі, на думку Е. Сейера, поняття «габітусу, стратегії поведінки створюють уявлення про соціальну дію як інструментальну, егоїстичну й аморальну, здійснюючи яку, актори або не мають ніяких власних суджень, або їхні думки виявляються повністю обумовленими особистим інтересом та габітусом» (Sauer, 1999, p. 409). Якщо ж говорити про поняття рефлексивний моніторинг (як частину теорії структурації Е. Гіденса) введене вченим як означення контролю над виконанням тих чи інших дій, то воно в якісь частині супе-

речить розумінню тим же дослідників практик як постійного плинного процесу, що також само по собі є дискусійним питанням (Giddens, 1979). Стаття є спробою розв'язати накопичені протиріччя в розумінні структури практик.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Звертаючись до поняття габітусу, треба відзначити, що по твердженню П. Бурдьє, габітус нерозривно пов'язаний з практиками. Адже з одного боку, габітус не існує поза зумовленими ним практиками; подібно до граматики, яка не існує поза мовою. З іншого боку, габітус не збігається повністю з практиками, бо він є чимось «соціально-об'єктивним», структуруючою структурою, що радикально відрізняється від практик, як і граматика відрізняється від мовлення (Соболевская, 2014, с. 327). Таким чином «габітус – не практики, але й не об'єктивні соціальні умови. Він детермінує практики (у взаємодії із соціальними відносинами) і водночас детермінований соціальними відносинами» (Соболевская, 2014, с. 327). Відносини ж завжди дані, агенти лише відтворюють/створять їх: «практики відтворюють закономірності, що відповідають умовам, за яких було сформовано основу, що породжує їх, але при цьому співвідносяться з вимогами, що існують як об'єктивна можливість у ситуації, яка визначається когнітивними й мотивуючими структурами, що входять до складу габітусу. У зв'язку із цим не можна вивести практики ні з умов, що існують нині і які, як може здаватися, породжують дані практики, ні з попередніх умов, що створили габітус – стійкий принцип їхнього творення. Зрозуміти, чим є габітус, можливо лише за умови співвіднесення соціальних умов, у яких він формувався, із соціальними умовами, у яких його було «введено в дію» (Бурдьє, 2001, с. 108–109).

Так, габітус постає як несвідома структура обмежуюча дії людини, відіграє роль певного несвідомого механізму, який перетворює зовнішні структурні обмеження на «дію-без-примусу», тобто дію, обмеженість якої не усвідомлюється актором, але ця обмеженість існує, оскільки габітус не лише структуруюча практики структура, але й, у той самий час, структура структурована. Замість того, щоб надавати більше свободи

суб'єктові дії, габітус призначений виконувати функцію неусвідомлюваного обмеження практик (Соболевская, 2014, с. 327). Отже за допомогою габітусу як універсального оператора людської діяльності стає можливим, на думку П.Бурдьо, подолання традиційного протиставлення структури та діяльності. Габітус, що виступає одночасно й структурою, і структуруючим механізмом, дозволяє розглянути соціальні практики як основи постійного процесу відтворення суспільства, акцентуючи увагу на процесуальності соціального життя, часовому вимірі соціальних процесів (Соболевская, 2014, с. 325).

Такий детальний аналіз цього поняття обумовлений тим що ми не можемо не погодитися з його критикою, зокрема в частині того що габітус досить суперечливе поняття і саме тому, в аспекті детермінації їм практик потребує уточнень. Так, габітус, безперечно є центровим поняттям практик. Проте, як ми означили вище, поняття габітусу є надто суперечливим та і широким для застосування в розумінні структури практик. Так, на нашу думку, по відношенню до практик, в тому сенсі як ми їх означуємо, доречніше використовувати не поняття габітусу, як центрального ядерного компоненту всіх видів діяльності і реакцій людини на світ, а поняття габітуального сценарію. Габітуальний сценарій видається в цьому контексті частиною загального габітусу і є специфічним патерном тілесно-поведінкового алгоритму тієї чи іншої практики.

Габітуальний сценарій на відміну від габітусу (в його розумінні П. Бурдьє) має значно більшу ступень свободи і дозволяє певну креативність у виборі індивідуального способу відтворення практик. Наприклад алгоритм приготування борщу має певну послідовність у взаємодії з предметами, але спосіб слідування рецепту може мати індивідуальні варіації і це дозволяє зробити саме габітуальний сценарій. Якби в основі практик, як вірно підмітив Дж. Александер, лежав габітус, в тому розуміння як його позиціонує П. Бурдьє, то ми мали б справу з тим що всі дії людей не мали ступенів свободи і були б жорстко детермінованими соціалізаційними обставинами. Однак в реальності так не є (Alexander, 1995). Отже і стосовно практик, ми фіксуємо ту обставину що

практики здатні трансформуватися і видозмінюватися і ця зміна не завжди, але часто є наслідком індивідуального вибору агента, який таким чином і привносить соціальну зміну, модернізує практики. Взагалі габітуальний сценарій є поняттям значно вужчим ніж габітус і більш утилітарним, адже його створення чи модернізація завжди слугують функціональності практик, досягненню конкретної предметної задачі. Так наприклад, модернізуються, еволюціонують практики телефонного зв'язку, з переходом до мобільних телефонів і смартфонів, змінюється і габітуальний сценарій цих практик.

В цьому сенсі треба підкреслити що габітуальний сценарій – це не просто алгоритм рухів у певній послідовності. В цьому сенсі алгоритм рухів у певній послідовності може розглядатися як окремий компонент, означуючий собою соціально задану послідовність рухів, у вигляді наприклад рецепту, інструкції по експлуатації, методики і т.д. Грубо кажучи це є система правил для досягнення конкретної мети по задоволенню тих чи інших потреб.

Габітуальний сценарій же в цьому сенсі є тілесно-поведінковим патерном цього алгоритму, тобто те є тим як певна конкретна людина призвичаюється відтворювати ти чи інші практики. І саме ця індивідуалізація відтворювання означає зв'язок габітуального сценарію з габітусом, оскільки кожна людина має свободу обрати той чи інший варіант виконання певної практики, та навіть і створити свій новий унікальний варіант. Формуючи свій власний сценарій виконання рутинних повсякденних дій – практик, актор з одного боку спирається на власний соціалізаційний досвід, з другого боку навчається наслідувати інших. Отже кожен актор для виконання різних практик задіює різні габітуальні сценарії, які у нього формуються протягом життя, співвідносно з частотою відтворення цих практик. Таким чином, можна сказати, що індивідуальна варіація виконання тої чи іншої практики завжди обумовлена габітуальним сценарієм.

Важливою відмінністю габітусу і габітуального сценарію є те, що другий може змінюватися, трансформуватися і навіть зникати, тоді як габітусу це не властиве. В цьому сенсі габітуальний сценарій завжди прив'язаний до конкретної практики і якщо прак-

тика стає не актуальною, зникає, то зникає і габітуальний сценарій, якій однак ще певний час може і зберігатися як система навичок і тілесна пам'ять. Введення поняття габітуального сценарію знімає протиріччя властиві габітусу, адже габітуальний сценарій не є жорстко детермінованим неусвідомлюваним факторами, якщо ж такі фактори і мають місце бути, то актор знаходить адаптивні варіанти пристосування габітуального сценарію цієї практики до власних потреб, шляхом раціоналізації. Наприклад, проблеми зі сном у людей які бояться темряви чи спати наодинці, вирішуються придбанням нічного світильника, спеціальними дихальними вправами перед сном і т.д. Створення габітуального сценарію власне і відтворює енергозберігавальну функцію практик, адже дозволяє актору не витратити час на раціоналізацію і усвідомлення прийнятих алгоритмів.

Отже структура практик описана нами вище, на нашу думку, має в основі саме габітуальний сценарій, а не габітус. Утворення габітуального сценарію триває процесом усвідомлення тих чи інших дій, їх послідовності і індивідуального обрання найбільш оптимального способу відтворення практик. Цей процес приводить нас до ще одного поняття введеного нами для означення першого етапу створення практик – протоформи (Настояща, 2020, с.150). Якщо практики – це завжди множинні дії, як дії визнані і розповсюджені серед спільноти, то протоформа – це одинична форма практик. Тобто це практика ще не поширена, не масова, не розповсюджена. Вона поки створена лише як алгоритм рухів, як програма послідовних дій для виконання певної задачі. При наслідуванні протоформи актором, їм утворюється габітуальний сценарій, перетворюючий протоформу в індивідуальну практику і при масовому наслідуванні ми вже можемо говорити про габітулізацію і інституціоналізацію практик. Так утворюються і поширюються практики.

Отже звертаючись до практик як таких і їхньої структури, зазначимо, що більшість дослідників, які вивчають практики, вказували часто на дві, а то і на три складові у їхній структурі. Ці складові означувалися, йменувалися по-різному, але так чи інакше ці компоненти стосувалися:

1. Алгоритму, техніки, матеріально-конкретного відбуття практик, їх технічного виконання, характеру, який визначався як повторюваний, рутинізований;

2. Актора, особи – виконавця практик, який має певні мисленні уявлення щодо алгоритму виконання практик (установки, стереотипи, норми, правила);

3. Соціально-культурної обумовленості практик, їхньої убудованості в систему культури і функціональне призначення впорядкованості соціального, відтворення системи, порядку;

4. Ядра, центру як сукупності уявлень, що задають програму дій, порядок, алгоритм виконання практик актором – габітус (Настояща, 2020, с. 60).

Спробуємо на основі цього вибудувати власне уявлення про структуру практик, беручи за основу твердження, що практики мають у своїй структурі як незмінні, так і змінні компоненти. На нашу думку, перше необхідне для того, щоб практики залишалися практиками і підлягали ідентифікації як такі, а друге – це змінні компоненти, забезпечуючи практикам можливість трансформуватися, рухатися, розвиватися, модернізуватися, модифікуватися.

Отже, структура відбування практик може мати такий вигляд:

→ Актор чи група акторів чи нематеріальний об'єкт, що виконує заданий алгоритм послідовних рухів;

→ Тілесність актора (біологічні параметри тіла, емоціональна сфера, темперамент, характер;

→ Рефлексивний моніторинг;

→ Вітальні чи соціетальні (культурні, духовні, екзистенціальні) потреби актора;

→ Рутинізований алгоритм рухів якій має відбуватися у певній послідовності, (має утилітарну мету чи практичне завдання задоволення вітальних чи соціетальних потреб), представляє собою збір правил (рецепт, інструкція і т.д);

→ Габітуальний сценарій (як соціально-культурно обумовлений тілесно-поведінковий патерн (програма) алгоритму рухів, сформований у об'єкта в процесі соціалізації чи заданий групою агентів);

→ Умови відтворення (відрізок часу і простору (просторо-часовий континуум), в полі якого відбувається практика.

Так, практики є рутинізованою, ресурсно-детермінованою соціальною дією, яка разом з тим має конкретну прикладну мету, виконує утилітарні завдання. Все життя людини – це період, заповнений виконанням різного роду практик, за відтворенням яких вона спочатку спостерігає, потім наслідує досвід і робить сама. Кожне виконання практик передбачає задіяність всієї її структури і, якщо останній компонент є зовнішніми умовами, то перші три обов'язково присутні.

Поки ж, повертаючись до структури практик, зазначимо, що компоненти потреб і габітуального сценарію є незмінними, тимчасом як алгоритм виконання – це той простір, де можлива креація і ймовірна поліваріантність, яка детермінує трансформацію практик. Як це відбувається можна побачити в просторі відтворення тих чи інших практик особистістю. Саме тому повертаючись до креативного в практиці ми знову звернемося до розуміння практик Е. Гіденсом. Так він вважав, що практики не є ані об'єктивно детермінованими, ані результатом вільної волі. Можна стверджувати, що практики є рутинізованими діями (індивіда чи групи), щоденною поведінкою та активністю, «не більше ніж грою ролей [на кшталт театру], чи втіленням плану» (Гідденс, 2003, с. 52). Практика є тим, у чому актуалізується та «здійснюється» структура. Із зазначеного випливає, що практики наслідують певні зразки (патерни), хоча і є індивідуальними та до певної міри унікальними, а також до певної міри передбачуваними. Причому, передбачуваність і типовість обумовлена структурою (її впливом), тоді як унікальність – природною різницею між акторами та варіаціями історичних (часових) обставин здійснення практики (Гідденс, 2003; Giddens, 1979). Таке роз'яснення Е. Гіденса сукупності індивідуального, як інтерпретацій виконання і загального, як заданої форми ми вважаємо достатньо обґрунтованим для розуміння чинника специфічності індивідуальних практик.

Однак креативність практик і їх утворення неможливо уявити без поняття протоформи. Обґрунтуємо залучення цього поняття детальніше. На нашу думку, введенням цього поняття знімається протиріччя розуміння практик як рутинізованих дій і дій одночасно схильних до креативності. Так, почат-

ково, перш ніж рутинізуватися, практика в теорії Е. Гіденса була саме індивідуальним потоком, сукупністю дій або вчинків актора. А отже, містила в собі індивідуальне цілепокладання та мотивацію, несла на собі відбиток індивідуальної рефлексії. Пізніше вона стала пов'язуватись з рутиною, що робило її самозамкненою в межах засвоєних норм, правил, алгоритмів відтворення. Роль агента при цьому нівелюється. Введення ж нового поняття дозволяє відмітити момент можливої креації. І цей момент у факті осмислення практик актором, усвідомленні послідовності своїх дій з метою їх трансформації, як удосконалення. Факт усвідомлення акцентує вже дискурсивну, а не практичну свідомість, «відключає» рефлексивний моніторинг і дозволяє актору модернізувати практику. Часто модернізація передбачає по суті створення нового габітуального сценарію – нової практики.

Цей етап, момент, фаза на нашу думку має мати окреме означення, яке б підкреслювало відмінність неусвідомлюваних практик від одиної усвідомленої, раціональної дії, як факту вибору нового алгоритму. Тут однак варто зауважити що витoki появи практик не завжди є персоналізованими, іноді вони є наслідком спонтанної колективної дії, дії випадкової, ситуативної, впливом речей і технічних факторів. Однак на рівні актора вони завжди передбачають факт створення індивідуальної протоформи, як навчання певному новому алгоритму і габітуальному сценарію як створення персонального тілесно-поведінкового патерну. Отже важливим для розуміння практик є момент того що практики можуть бути лише певною мірою креативними, в них має залишатися незмінна структура дії, яка б дозволила ідентифікувати їх як практики.

Після того як ми обґрунтували введення понять габітуальний сценарій і протоформа, виникла потреба роз'яснити ще одне поняття – рефлексивний моніторинг. Ми, в цьому контексті, не погоджуємося з Е. Гідденсом в тому що практики безперервні і існують як постійний потік дій (Giddens, 1979). На нашу думку, це не відповідає дійсності, адже в реальності процес усвідомлення і усвідомлених дій змінюються періодами дій не усвідомлених, рутинізованих – коли людина робить дії і може думати про щось інше, та

навіть і робити паралельно щось інше – наприклад, слухати передачу по радіо за кермом, мити посуд і давати поради дитині, прибирати і слухати музику і т.д. Отже свідомі дії (знайти своє авто на стоянці) змінюються рутинізованими діями (завести авто і вести його по автобану).

В цьому сенсі, ми наполягаємо на тому, що слід вирізняти практики від не практик – свідомих, раціоналізованих дій, які супроводжуються обмірковуванням і аналізом. До таких дій належать і всі дії, які людина робить вперше (наприклад перше знайомство зі смартфоном, перше підключення до онлайн - навчання, перше користування мобільним банкінгом і т.д.). Коли людина вже навчиться це все робити, в неї сформується протоформи практик, які потім перетворяться в повсякденні типові практики. Ще раз зазначимо, що саме в цей період (період протоформи) і формується габітуальний сценарій тої чи іншої конкретної практики. Тому існуючий нині термін рефлексивної практики на нашу думку є оксюморомом, тобто поєднанням непоєднуваного. В цьому контексті окремо слід виділити практики усвідомлюваності, як напрям духовних практик, проте це скоріше специфічний підтип якій є уособленням сукупності технік і прийомів, спрямованих на активізацію і виведення процесів усвідомлення із рутини, що не є типовим для практик.

Однак, враховуючи те що зараз і досі (переважно завдячуючи працям Е. Гіденса) точиться багато дискусій відносно поняття практик в контексті характеристики неусвідомлюваності, саме тому виникла потреба паралельно з обґрунтуванням цієї атрибуції роз'яснити специфіку функціонування рефлексивного моніторингу в структурі практик. Власне аналіз компонентів детермінуючих функцію напівусвідомленого контролю, на нашу думку, допоможе зрозуміти механізм функціонування рефлексивного моніторингу і зрозуміти за рахунок чого відбувається рутинізація практики, чому вона є автоматичною, неусвідомлюваною.

Звернемось до Е. Гіденса. Так, «рефлексивний моніторинг діяльності, за Е. Гіденсом, «є рутинною функцією» повсякденного життя та передбачає контроль не лише власної поведінки, але й дій оточуючих. Іншими словами, актори не тільки неперервно

відслідковують плин власної діяльності та очікують аналогічної поведінки від інших. Вони також регулярно контролюють соціальні та фізичні фактори свого оточення". В цьому сенсі Е. Гіденс розуміє рефлексивний моніторинг як постійне виокремлення із неперервного потоку повсякденних практик окремих дій (своїх та чужих) та співвіднесення цих дій із уявленнями про їх причини та цілі. Такі уявлення задають для акторів базові орієнтири для розуміння власної діяльності та, у моделі Е. Гіденса, відповідають рівню дискурсивної свідомості» (Дейнека, 2013, с. 79). Отже, нам в цьому тлумаченні важливим є словосполучення «окремих дій» що свідчить про те що Е. Гіденс розуміє що дії можуть бути окремі, а значить мати початок і завершення. Цим онаочується специфічна для Е. Гіденса суперечливість. Адже якщо є окремі дії, то потік не є безперервним. Однак для нас тут важливим є не тільки це. Важливим тут є процес співвіднесення і співвіднесення в даному разі, на нашу думку, з компонентами габітуального сценарію, як алгоритмом тілесно-поведінкових патерну, як зі стереотипною моделлю таких дій. Такими елементами, як компонентами утворюючими габітуальний сценарій є стереотип і установка. Специфіка стереотипу і установку, яку ми розглянемо нижче, пояснює, на нашу думку те чому практики лишаються неусвідомлюваними, рутинізованими діями. Звернемося тепер до цих елементів, проаналізуємо їх детальніше.

Стереотипи, установки, уявлення і переконання – це елементи структури свідомості, які детермінують і свідомість індивідуальну. Відбування будь якої соціальної дії, не як руху, а як власне дії, як матеріально-конкретної дії має в своїй основі певний стереотип, або установку, яка у випадку з практиками не усвідомлюється, хоча відтворення практик і потребує первинного рівняння на взірці – норму відбування практики. Можна припустити що після усвідомлення і прийняття, стереотип як мисленнєве кліше алгоритму дії, стає елементом габітуального сценарію, а відтворення практик згідно прийнятого шаблону стає об'єктом уваги рефлексивного моніторингу.

В цьому сенсі стереотипи і установки є тими самими нормами, шаблонами, ідеальними формами, функціонуючими на рівні

практичної свідомості. Таким чином стереотип є певним зліпком, відбитком більш глибокого, розгалуженого знання про щось чи когось. Цей відбиток є відбитком тому що не відтворює знання про предмет в цілому, а є лише знанням про його якусь частину, яка і викликає функціональний інтерес.

Стереотипи в цьому сенсі полегшують сприйняття дійсності, економлять час і зусилля на пошук і осмислення інформації. Вони приймаються за основу, без упереджень, на віру і в цьому сенсі є формою сприйняття дійсності. Таким чином функції стереотипів в свідомості людини можна порівняти з функціями практик в повсякденному житті, адже людина не аналізує власні стереотипи, вони економлять час на сприйняття дійсності, разом з тим, вони дозволяють актору відтворювати буденні дії і реагувати відповідно, не прикладаючи для цього особливих мислених зусиль. Стереотипізація сприйняття дійсності – є природний процес, якій триває у всіх під час соціалізації. Якщо людина глибоко вивчає якесь питання, здобуває знання вона найперше позбувається розповсюджених шаблонних стереотипів відносно цієї предметної області, а по друге одночасно формує нові – професійні, кваліфіковані, фахові стереотипи.

Можна звійсно посперечатися, чи є нові знання стереотипами, адже вони є реальним, вже перевіреним об'єктивним знанням про реальні факти, але ми тут цілком погодимося з Б. Латуром який, досліджуючи практики наукових лабораторій по продукуванню наукових фактів, наполягав на тому, що знання фактажу, тобто знання фактичне і доказове також є стереотипізоване (Латур, 2002). Однак це відбувається не скільки в силу того що всі не апріорні, доказові знання є всі якоюсь мірою відносні, а через специфіку будови людської свідомості і специфіки сприйняття, в наслідку чого людина змушена спрощувати чи економити зусилля, скорочувати шлях прийняття рішень за для ефективності діяльності.

Однак повернемося до поняття стереотипу. Ця поняття є важливим і з огляду на те, що саме стереотип є тим пояснювальним кліше алгоритму дій. Норма і правила як конвенційні структури пояснюють як зробити, але не пояснюють чому треба робити саме так. Щоб зрозуміти чому в кожній культурі люди чинять

саме так, а не інакше, чому алгоритм перебігу практики саме такий, потрібно звернутися до системи стереотипів. Стереотип в цьому сенсі є пояснювальною мислеформою, якій часто в образній, асоціативній формі надає адекватне «пояснення». Стереотипи таким чином роз'яснюють реальність, дають обґрунтування існуючій системі речей і причинно-наслідковим зв'язкам. В процесі освоєння тої чи іншої нової діяльності, на етапі протоформ, в габітуальному сценарії створюється модель, алгоритм дії. Коли за рахунок рефлексивного моніторингу, триває спостереження за відтворенням практик, то воно перш за все означається процесом зіставлення відбування практики зі стереотипом цього відтворення сформованому в габітуальному сценарії. Саме стереотип містить схему, алгоритм послідовних дій. В цьому сенсі, метафорично можна порівняти габітуальний сценарій з програмним забезпечення практик, яке включає в себе набір стереотипів.

Психологічний процес стереотипізації виступає тільки як механізм формування стереотипів, але не обумовлює їх змісту, який утворюється факторами соціального порядку і може бути оцінений в категоріях «добре» або «погано». Стереотип при такому розгляді постає як концептуальна одиниця (ментальне утворення, когнітивна структура). Оскільки «стереотипи можуть формуватися в будь-якій області людського знання, стереотип, виступаючи регулятором соціальної поведінки, є і когнітивним стереотипом» (Кон, 1971, с. 166).

Визначаючи стереотип як образ-уявлення, В. Красних також виявляє в ньому дві іпостасі: стереотип поведінки (виконує прескриптивну функцію, тобто визначає поведінку і дії, які слід здійснювати), і власне стереотип-уявлення (виконує предикативне функцію, т. е. визначає те, що слід очікувати в тій чи іншій ситуації). Стереотипи-уявлення, в свою чергу, поділяються на стереотипи-образи (уявлення про предмети) і стереотипи-ситуації (уявлення про ситуації)» (Красных, 2002, с. 164).

Автоматизація повторюваної діяльності практик формує відповідні матриці пам'яті (по Н. П. Бехтеревій), що підтримують придбані автомати і напіваавтомати. Рішення мозком однакових завдань відбувається за принципом так званих «мічених ліній», тобто «шляхом мінімального використання

територій, коли все інше поле призначене для мислення» (Бехтерева, 2007, с. 89). Важливою характеристикою стереотипу в цьому сенсі є те, що він починає діяти до «включення» свідомості. Так, образ дії, що виник в свідомості, детермінує саму дію – практику. Цей момент роз'яснює дію рефлексивного моніторингу як функцію постійного контролю з боку свідомості.

Також з психології відомо, що у людини без участі фокусованої уваги на «несвідомому рівні» можна виробити тимчасові зв'язки, які фокусуються в довгостроковій пам'яті. Визначальну роль в збереженні тимчасових зв'язків грають емоційний стан і мотивація (Щекотихина, 2008, с. 34). Стереотип схильний до динаміки в змінних умовах середовища, але в результаті багаторазового функціонування він все більше і більше закріплюється і стає малорухливим, стабілізується. Те саме стосується і практик. Так зв'язок практики і стереотипу є дуже тісним і їх робота в парі функціонує за принципом: стимул – реакція., де кліше мисленнєвої дії детермінує дію матеріально-конкретну.

Висновки :

1. Отже, структура відбування практик має такий вигляд:

→ Актор чи група акторів чи нематеріальний об'єкт, що виконує заданий алгоритм послідовних рухів;

→ Тілесність актора (біологічні параметри тіла, емоціогальна сфера, темперамент, характер;

→ Рефлексивний моніторинг;

→ Вітальні чи соціетальні (культурні, духовні, екзистенціальні) потреби актора;

→ Рутинізований алгоритм рухів якій має відбуватися у певній послідовності, (має утилітарну мету чи практичне завдання задоволення вітальних чи соціетальних потреб), представляє собою збір правил (рецепт, інструкція і т.д);

→ Габітуальний сценарій (як соціально-культурно обумовлений тілесно-поведінковий патерн (програма) алгоритму рухів, сформований у об'єкта в процесі соціалізації чи заданий групою агентів);

→ Умови відтворення (відрізок часу і простору (просторо-часовий континуум), в полі якого відбувається практики.

2. Важливим поняттям є габітуальний сценарій. Габітуальний сценарій на відміну

від габітусу (в його розумінні П. Бурдьє) має значно більшу ступень свободи і дозволяє певну креативність у виборі індивідуального способу відтворення практик. Габітуальний сценарій в цьому сенсі є тілесно-поведінковим патерном алгоритму практик, тобто є тим як певна конкретна людина при звичається відтворювати ти чи інші практики. Важливою відмінністю габітусу і габітуального сценарію є те що другий може змінюватися, трансформуватися і навіть зникати, тоді як габітусу це не властиве. В цьому сенсі габітуальний сценарій завжди прив'язаний до конкретної практики і якщо практика стає не актуальною, зникає, то зникає і габітуальний сценарій. Введення поняття габітуального сценарію знімає протиріччя властиві габітусу. Створення габітуального сценарію відтворює енергозберезувальну функцію практик, адже дозволяє актору не витрачати час на раціоналізацію і усвідомлення прийнятих алгоритмів.

3. Поява практик починається з усвідомленої дії і цей етап ми назвали протоформою. На нашу думку введенням цього поняття знімається протиріччя розуміння практик як рутинізованих дій і дій одночасно схильних до креативності. Введення ж нового поняття дозволяє відмітити момент можливої креативності. І цей момент є фактом осмислення практик актором, усвідомленні послідовності своїх дій з метою їх трансформації, як удосконалення. Факт усвідомлення акцентує вже дискурсивну, а не практичну свідомість, «відключає» рефлексивний моніторинг і дозволяє актору модернізувати практику. Часто модернізація передбачає по суті створення нового габітуального сценарію – нової практики. Цей етап, момент, на нашу думку, має мати окреме означення, бо розмежовує відмінність неусвідомлюваних практик від одиної усвідомленої, раціональної дії, як факту вибору нового алгоритму певної практики.

4. Функцією рефлексивного моніторингу є функція контролю, як співвіднесення процесу відбування практики з компонентами габітуального сценарію. Такими елементами, як компонентами утворюючими габітуальний сценарій є стереотип і установка. Специфіка стереотипу і установки, пояснює, те чому практики лишаяться неусвідомлюваними, рутинізованими діями.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Бехтерева Н. П. Магия мозга и лабиринты жизни. 2-е изд., переработанное и дополненное. Санкт-Петербург : Акт; Сова, 2007. 349 с.
- Бурдьё П. Практический смысл. Санкт-Петербург : Алетея, 2001. 562 с.
- Бурдьё П. Структура, габитус, практика. *Журнал социологии и социальной антропологии*. 1998. Т. 1, № 2. С. 44–59. URL : <http://www.soc.pu.ru/publications/jssa/1998/2/4bourd.html>.
- Бурдьё П. Fieldwork in philosophy. *Бурдьё П. Начала*. Москва : Socio-Logos, 1994. С. 13–57.
- Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории структуризации. Москва : Академический проект, 2003. 235 с.
- Дейнека А. В. Проблематика смислу та смислотворення в контексті соціологічних теорій Ніклауса Лумана та Ентоні Гідденса. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Соціологі. 2013. №1. С. 59–74.
- Кон И. С. К проблеме национального характера. *История и психология*. Москва, 1971.
- Красных В. Этнопсихолінгвістика і лінгвокультуро́логія. Москва, 2002. 284 с.
- Латур Б. Дайте мне лабораторию, и я переверну мир. *Логос*. 2002. № 5–6. URL: <http://www.ruthenia.ru/logos/number/35/10.pdf>.
- Настояща К. В. Повсякденні практики в системі новітніх трансформацій стилів життя. Монографія. Київ : ФОП Ямчинський О.В., 2020. 278 с.
- Соболевская М. В. Генеза та розвиток концепцій соціального порядку та соціальної інтеграції у неофункціоналістських та постструктуралістських соціологічних теоріях : дис... д-ра н. Київ, 2014. 328 с.
- Щекотихина И. Н. Стереотип: аспекты и перспективы исследования. *Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина*. 2008. № 5 (19). С. 69–80.
- Alexander J. C. *Fin de siecle social theory: relativism, reduction, and the problem of reason*. London New-York : Verso, 1995.
- Bourdieu P. *Distinction: a social critique of the judgement of taste*. Cambridge : Harvard University Press. 1984. P. 2.
- Bourdieu P. *The logic of Practice*. London: Cambridge polity press, 1990.
- Bourdieu P. *Homo Academicus*. Stanford, Calif. : Stanford Univ. Press, 1984.
- Giddens A. *Central problems in social theory: Action, structure and contradiction in social analysis*. London: Macmillan press, 1979.
- Sayer A. Bourdieu, Smith and disinterested judgement. *The sociological review*. 1999. Vol. 47, No. 3. P. 409.

REFERENCES

- Alexander, J. C. (1995). *Fin de siecle social theory: relativism, reduction, and the problem of reason*. London New-York: Verso.
- Behтерева, N. P. (2007). *Magija mozga i labirinty zhizni* [The magic of the brain and the labyrinths of life]. 2th ed. Sankt-Peterburg: Act; Sova [in Russian].
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: a social critique of the judgement of taste*. (p. 2). Cambridge : Harvard University Press.
- Bourdieu, P. (1984). *Homo Academicus*. Stanford, Calif.: Stanford Univ. Press.
- Bourdieu, P. (1990). *The logic of Practice*. London: Cambridge polity press, 1990.
- Burd'e, P. (1994). Fieldwork in philosophy [Fieldwork in philosophy]. Burd'e P. Nachala – Bourdieu P. Beginnings. (pp. 13–57). Moskva : Socio-Logos [in Russian]
- Burd'e, P. (1998). Struktura, gabitus, praktika [Structure, habit, practice]. *Zhurnal sociologii i social'noj antropologii – Journal of Sociology and Social Anthropology*, 1 (2), 44–59. Retrieved from <http://www.soc.pu.ru/publications/jssa/1998/2/4bourd.html> [in Russian].
- Burd'e, P. (2001). *Prakticheskij smysl* [Practical meaning]. Sankt-Peterburg : Aleteja [in Russian].
- Dejneka, A. V. (2013). Problematika smislu ta smislotvorennja v konteksti sociologichnih teorij Niklasy Lumana ta Entoni Gidensa [Problems of meaning and meaning-making in the context of sociological theories of Niklas Luhmann and Anthony Giddens]. *Visnik Kii'vskogo nacionalnogo universitetu imeni Tarasa Shevchenka. Sociologi – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Sociologists*, 1, 59–74 [in Ukrainian].
- Giddens, A. (1979). *Central problems in social theory: Action, structure and contradiction in social analysis*. London: Macmillan press.
- Giddens, Je. (2003). *Ustroenie obshhestva: Ocherk teorii strukturacii* [The structure of society: An essay on the theory of structuring]. Moskva: Akademicheskij proekt [in Russian].
- Kon, I. S. (1971). K probleme nacional'nogo haraktera [On the problem of national character]. *Istorija i psihologija – History and psychology*. Moskva [in Russian]
- Krasnyh, V. (2002). *Jetnopsiholingvistika i lingvokul'turologija* [Ethnopsycholinguistics and linguocultural studies]. Moskva [in Russian].
- Latur, B. (2002). Dajte mne laboratoriju, i ja perevernu mir [Give me a lab and I'll turn the world upside down]. *Logos*, 5–6. Retrieved from <http://www.ruthenia.ru/logos/number/35/10.pdf>.
- Nastojashha, K. V. (2020). Povsjakdenni praktiki v sistemi novitnih transformacij stiliv zhittja [Everyday practices in the system of the newest transformations of lifestyles]. Kyiv: FOP Jamchinskij O.V. [in Ukrainian].
- Sayer, A. (1999). Bourdieu, Smith and disinterested judgement. *The sociological review*, 47 (3), 409.

Shhekotihina, I. N. (2008). Stereotip: aspekty i perspektivy issledovaniya [Stereotype: aspects and prospects of research]. *Vestnik Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta im. A. S. Pushkina – Bulletin of Leningrad State University named after A.S. Pushkin*, 5 (19), 69–80 [in Russian].

Sobolevskaja, M. V. (2014). Geneza ta rozvitok koncepcij social'nogo porjadku ta social'noї integracii u neofunkcionalists'kih ta poststrukturalists'kih sociologichnih teorijah [Genesis and development of concepts of social order and social integration in neofunctionalist and poststructuralist sociological theories]. Doctor's thesis. Kyiv [in Ukrainian]

Настояща Катерина

Кандидат соціологічних наук, доцент
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

Email: kvitka2155@gmail.com

Nastoyashcha Kateryna

Candidate of Sociological Sciences, Assoc. Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

ORCID: 0000-0002-2338-9448

Цитування: Настояща, К. (2020). Структурна архітектоніка повсякденних практик в контексті критичного переосмислення постструктуралістського синтезу. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*, 23 (12), 68–78. doi: 10.15421/1720113

Citation: Nastoyashcha, K. (2020). Strukturna arkhitektonika povsiakdennykh praktyk v konteksti krytychnoho pereosmyslennia poststrukturalistskoho syntezu [Structural architecture of everyday practices in the context of a critical rethinking of poststructuralist synthesis]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 23 (12), 68–78. doi: 10.15421/1720113

Стаття надійшла / Article arrived: 30.11.2020

Схвалено до друку / Accepted: 17.12.2020